

ÖNCÜ BİR SOSYAL GÜVENLİK KURUMU OLARAK AMELE BİRLİĞİ AMELE BIRLIGI AS A PIONEERING SOCIAL SECURITY INSTITUTION

Arş. Gör. M.Seyyid YELEK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Muğla/Türkiye

ÖZ

Amele birliği 1921 yılında çıkarılan ve Zonguldak-Ereğli kömür havzasındaki işçilerin haklarına yönelik düzenlemeler içeren 151 sayılı yasaya dayanılarak kurulan Türkiye'nin ilk modern sosyal güvenlik kuruluşudur. Kurulduğu döneme göre oldukça ileri bir adım olarak görülebilecek olan Amele Birliği yalnızca zararları tazmin etmek, işçilere ayni ve nakdi yardım yapmakla kalmamış, işçi sağlığı ve iş güvenliğine ilişkin alınması gereken tedbirlerin kararlaştırılması ve asgari ücretlerin belirlenmesi gibi faaliyetler de üstlenmiştir. Ancak kurumun yardımlarından yararlanma koşullarının ağırlığı bu yardımların yeterince işçiye ulaşamamasına neden olmuştur.

Amele Birliği sendika kurmanın yasak olduğu dönemlerde bölgede sendikal faaliyetlerde de bulunarak bu boşluğu doldurmuştur. Ancak ilerleyen yıllarda kuruluş bu vasfını kaybetmiş, önce işverenlerin daha sonra da devletin güdümünde faaliyet gösteren bir örgüt haline gelmiştir. Sosyal sigortaların 1945 senesinde kurulması ve genişlemesine paralel olarak da Amele Birliği sosyal güvenlik sağlayan birincil kurum olmaktan çıkmış ve ek bir sosyal güvenlik mekanizması haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Amele Birliği, Sosyal Güvenlik, Zonguldak-Ereğli Kömür Havzası.

ABSTRACT

Amele Birliği established according to the law numbered 151 that regulates the rights of workers in Zonguldak-Ereğli coal field in 1921, is the first modern social security institution of Turkey. Amele Birliği which can be seen as a very advanced step compared to the period did not only deal with compensation of damages, aids to the workers in cash and kind but also handled with required measures about worker health and workplace safety and determining the minimum wages. However, the difficult conditions for benefiting from the institution's benefits has caused these benefits to be insufficient to reach the all workers in need.

By also participating in trade union activities in the region during periods when union establishment is prohibited, Amele Birliği has filled an important gap. However, the organization has lost this quality and has become firstly an employer-driven and then state-driven institution. In parallel with the establishment and growth of social insurance system in 1945, Amele Birliği has lost its character as a primary social security institution and has become a complementary social security mechanism.

Keywords: Amele Birliği, Social Security, Zonguldak-Ereğli Coal Field.

1. GİRİŞ

Zonguldak-Ereğli kömür havzasında 19. yüzyılın ortalarında kömür üretimine başlanması bölgede bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten sonra gerek bölgenin kendisi gerekse de bölge sakinlerinin yaşamları önceki döneme kıyasla önemli ölçüde değişime uğramıştır. Havza idari olarak farklı yönetimler altında organize olmuş, yerli ve yabancı sermayeye ev sahipliği yapmaya başlamıştır. Ancak değişimin külfetini, madenlerde kimi zaman mecburi olarak çalıştırılan kimi zamanlar da yoksulluktan çalışmaya "gönüllü" olmak zorunda kalan bölge sakinleri üstlenmiştir. Uzun yıllar boyunca hiçbir güvenceye sahip olmadan madenlerde çalışan işçiler, ya üretimi artırmak niyetiyle idare tarafından getirilen düzenlemelerle ya da giriştikleri mücadelelerle zaman içerisinde belirli güvenceler elde etmişlerdir. Çalışmanın amacı bölgede çalışan işçileri ve ailelerini belirli bir güvence altına alan ve Türkiye'de ilk modern sosyal sigorta uygulaması olarak kabul edilen Amele Birliği'nin kuruluşunu, yapısını ve faaliyetlerini göz önüne sermektir. Bu amacı daha anlaşılır kılmak için, Amele Birliği öncesinde havzadaki çalışma hayatını ve çalışma hayatının öznesini oluşturan işçilerin durumunu, havzanın geçirdiği değişimleri de dikkate alarak incelemek faydalı olacaktır.

Havza ile ilgili yapılan çalışmalarda havzanın tarihi incelenirken en çok izlenen yol dönemleştirmeyi madenlerin yönetiminden sorumlu devlet organlarına göre yapmak olmuştur. Bu yol, devlet merkezli olması sebebiyle çalışmayı sınırlama tehlikesi taşırken, dönemleştirmede görece kolaylık sağlamaktadır (Aytekin,

2007: 28). Bu çalışmanın ilk bölümünde de havzadaki çalışma hayatı anlatılırken aynı yol kullanılmakla beraber işçi odaklı bir görüş benimsemekle ve yazılı tarih yanında sözlü tarih anlatılarına da yer vermekle bu sınırlamadan mümkün olduğunca sıyrılmaya çalışılacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde Amele Birliği'nin kuruluşuna zemin hazırlayan yasal düzenlemeler ve grevler ele alınacaktır. Son bölümde de Amele Birliği'nin kuruluşu, faaliyetleri ve gelişimi incelenirken, kurumun çalışanlar ve ailelerinin sosyal güvenlik ihtiyacını karşılamada ne derece etkin olduğu sorgulanmaya çalışılacaktır.

1. ZONGULDAK- EREĞLİ KÖMÜR HAVZASINDA ÇALIŞMA HAYATI

1.1. Hazine-i Hassa İdaresi Dönemi (1848-1865)

Havzada kömür üretiminin başlangıcı genellikle 1848 olarak kabul edilmişse de bu tarihten önce çok düşük miktarlarda da olsa üretim yapılmıştır. 1848 senesinde ise padişah yayınladığı bir fermanla kömürleri vakıf malı haline getirmiş ve gelirini din ve hayır işlerine ayırmıştır (Kara, 2013: 226). Ancak bu dönem oldukça kısa sürmüştür. Hazine-i Hassa idaresi altındaki 17 yıl boyunca çok kötü şekilde idare edilen havzanın idaresi kimi zamanlarda alt işverenlik sözleşmeleri ile taşerona verilmiştir (Quataert, 2009: 77). Madenlerin Hazine-i Hassaya bağlanmasının ilk senesinde, madenleri işletme imtiyazı, çok cüz'i bir bedel karşılığında ve çıkarılan kömürünün tamamının Bahriye Nezareti'ne satılması şartıyla *Kömür Kumpanyası* adı altında örgütlenen İngiliz sarraflarına devredilmiştir (Çıladır, 1970: 6). Böylelikle havzaya ilk kez sermaye girmiş, ancak kötü yönetim ve üretim azlığı gibi sebeplerle kısa bir süre sonra havzanın idaresi tekrardan Padişah Hazinesine geçmiştir. Havzanın idaresi bu tarihten sonra, birkaç kez daha Padişah Hazinesi ve yerli ve yabancı sermaye arasında gidip gelmiştir (Kara, 2013: 228-230).

Havzanın üretime açıldığı ilk yıllarda Türkiye'de kömür işçiliği bilinmediğinden ocakları işletebilmek için Karadağ ve Hırvatistan'dan işçiler getirilmiştir. Ancak bu işçilerin nicel olarak yeterli olmaması ve ocakların çok ilkel metotlarla işletilmesi üretimi önemli ölçüde sınırlamıştır. Üretimin düşük olmasının bir diğer sebebi de burada üretilen kömürün Bahriye nezareti dışına satışının yasak olmasından kaynaklanmıştır. Çünkü hazine, bahriye nezaretine satılan kömürün karşılığını madenleri işletenlere ödeyememiş ve ürettikleri kömürü dışarıya da satamayan şirketler bilinçli olarak üretimi düşük tutmuşlardır (Çıladır, 1970: 7).

1850'li yılların sonlarında doğru bölgeye yakın köylerden maden ocaklarına, yılın belirli bir dönemini köyünde belirli bir dönemini ise ocaklarda çalışarak geçiren bir köylü-işçi sınıfı akın etmiştir (Çıladır, 1977: 29). Yoksulluk dolayısı ile madenlerde çalışmaya başlayan bu işçilerin çalışma koşulları ise oldukça iç karartıcı olmuştur. Gün doğumunda işbaşı yapan işçiler güneş batana kadar çalışmışlardır. Hemen yanı başlarındaki ahırların sahip olduğu sağlık şartlarından dahi yoksun kulübelerde kalmışlardır. Bu dönem havzada veya çevresinde, hastalanan veya madende çıkan bir kazada yaralanan ya da sakatlanan işçinin tedavisinin edileceği herhangi bir sağlık kurumu bulunmamakta, işçilerin en yoğun olduğu bölgelerde dahi doktor istihdam edilmemekteydi. Kazalarda ağır yaralanan işçiler işverenin insafına bırakılıyordu. İşveren dilerse bu işçiyi sokağa atmakta dilerse de bir katır sırtına yükleyerek köyüne göndermekteydi (Çıladır, 1977: 30). Eğer işçi bir maden kazasında ölmüş veya malül kalmış ise bu işçinin ailesine veya kendisine herhangi bir tazminat da verilmemekteydi (Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası, 1933: 181).

Ethem Çavuş adlı bir maden işçisinin anılarında madende çalışan işçilere para yerine bez, basma ve kalay gibi aynı ödemeler yapıldığını, ücretin nakdi olarak ilk kez Kurci Kumpanyası zamanında ödendiği bilgisi yer almaktadır. Bu kumpanyanın havzaya ilk olarak 1885 yılında girdiği ve Ethem Çavuş'un da madende çalışmaya 1886 yılında başladığı bilindiğinden bu tarihten önce madenlerde ücretlerin nakdi olarak ödenmemiş olması muhtemeldir (Naim, 2010: 20, Çıladır, 1977: 31). Ayrıca aldığı kömürün karşılığını ödeyemeyen devletin, borcuna karşılık maden ocaklarını işletenlere yakın köylerin vergisini alma hakkını veriyor olması bu kişilerin işçilere diledikleri gibi ödeme yapma ve angaryaya tabi tutma ihtimalini güçlendirmektedir (Çıladır, 1977: 31).

17 Temmuz 1861 yılında madencilğe yönelik ilk yasal düzenleme olan Maden Nizamnamesi yürürlüğe girmiştir. Bu nizamname çalışma hayatına ve işçilere yönelik oldukça sınırlı olmak üzere çeşitli koruyucu hükümler getirmiştir. Nizamname maden çıkarılan bölgelerdeki valileri ve maden ocaklarını kontrol etmekle görevli maden mühendislerini, işçilerin angarya olmadan ve kendi rızaları ile hak ettikleri ücretlerle istihdam edilmelerini sağlamakla ve işçilerin hayatlarını tehlikeye sokacak şekilde çalışmalarını engellemekle görevlendirmiştir. Ancak nizamnamede hangi tedbirlerin alınacağı, nelerin nasıl denetleneceği ya da cezai tedbirler hakkında herhangi bir hüküm yer almamaktaydı (Yıldırım, 2013: 301). Halihazırda dönemin çalışma koşullarından da anlaşılacağı üzere bu nizamname havzada uygulanamamıştır.

1.2. Bahriye Nezareti Dönemi (1865-1908)

Havzada üretimin henüz başladığı yıllarda çıkarılan kömür donanmanın ihtiyacı için kullanılmaktaydı. Donanmanın yeniden yapılanma ve genişleme sürecine girmesi ancak havzadaki kömür üretiminin donanmanın ihtiyacını karşılamada yetersiz kalması, dışarıdan kömür ithal etmenin oldukça zor olması ve havzanın örgütlenişindeki aksaklıklar dolayısı ile madenlerin idaresi 1865 senesinde Bahriye Nezareti'ne geçmiştir (Kara, 2013: 231).

1867 senesinde bölgedeki madenlere hem insan gücü hem de malzeme temin etmek ve madenlerin işletim koşullarını belirlemek amacıyla, resmi adı Nizamname-i Madeni Hümayunu Ereğli olan ancak daha sonra kaymakam ve nazır Dilaver Paşa'nın adı ile anılan nizamname yürürlüğe girmiştir. Quataert, köylülerin madenlere girmeyi ve madenlerde kullanılan ahşap sütunlar için gerekli olan malzemeleri tedarik etmeyi reddetmeleri üzerine Dilaver Paşa başkanlığındaki heyet yönetiminde iki yıllık bir çalışma sonucunda hazırlanan nizamnamenin, birçok hükmünün uygulanmadığını, maden yaşamının gerçekliğini sadece sönük bir şekilde yansıttığını ve kâğıt üzerindeki kocaman ve şaşaalı bir göz boyamadan ibaret olduğunu belirtmektedir (Quataert, 2009: 78-79).

Dilaver Paşa Nizamnamesi, padişah onayından geçmediği için kanunlaşmamış ancak Ereğli Kaymakamı Dilaver Paşa öncülüğünde bölgedeki yöneticiler tarafından uygulamaya sokulmuş ve bir teamül haline gelerek elli yıldan uzunca bir süre yürürlükte kalmıştır (Yıldırım, 2013: 302). İçerisinde işçilerin çalışma koşullarını düzenleyen ve onlara sosyal koruma sağlamaya yönelik düzenlemelerde barındıran Nizamnamenin asıl çıkış amacı üretim artışını sağlamak ve üretimi belirli bir düzene oturtmak olmuştur. Amacı her ne kadar üretim odaklı da olsa sosyal politika açısından getirdiği düzenlemeler geçmişin kualsız uygulamalarına göre daha ileri ve modern olmuştur (Makal, 1997: 285).

Dilaver Paşa Nizamnamesi ile getirilen bölgedeki çalışma hayatına ilişkin düzenlemelere baktığımızda, ilk olarak maden ocaklarında çalıştırılacak işçilerin Ereğli Sancağı'nda bulunan on dört ilçenin ahalisinden sağlanacağı hükmü görülmektedir. Buna göre bu ilçelerde yaşayan ve yaşları 13-50 arasından olan erkeklerden hasta ve sakat olanlar haricinde bulunanların, ayda nöbetleşe on iki gün süre ile madenlerde çalışmak zorunda oldukları, nöbeti gelen grup işbaşı yaparken diğer grubun köyüne giderek tarımla ve ev işleri ile meşgul olabilecekleri kararlaştırılmıştır (Yıldırım, 2013: 302, Makal, 1997: 287). Nizamname ile getirilen diğer birtakım hükümler ise ücretlerin liyakata göre verileceği, işçi ücretlerinin ödenmesinin diğer ödemelere göre öncelikli olacağı, maden ocağına getirildikleri halde çalışma olanağı bulunmayarak boşta kalan işçilerin de ücretlerinin ödeneceği, günlük çalışma süresinin on saat olacağı, hafta tatilinin olmayacağı ancak Müslüman ve Hristiyan işçilerin dini günlerde izinli sayılacağı, işçilerin barınma ihtiyaçlarını karşılayacak işçi koğuşlarının yapılacağı, işçilere tıbbi hizmet ve ilaç sağlanacağı, işçilerin ihtiyaç duyduğu maddeleri satan dükkan sahiplerinin aşırı kazanç elde etmelerinin önlenmesine ilişkin olmuştur (Makal, 1997: 286).

Madencilik sektörü işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından en riskli sektörlerden biri olmasına rağmen, nizamname bu alana yönelik hiçbir düzenleme getirmemiştir. Talas, iş kazalarının yalnızca işçiler açısından değil üretimin devamı açısından da önlenmesi gerektiğini belirtmekte ve gayesi üretimi artırmak olan nizamnamenin işçi sağlığı ve iş güvenliğine ilişkin hüküm içermemesini dikkat çekici bulmaktadır. Nizamname yalnızca işçilerin önemsiz sayılabilecek hastalıklara düşmesi halinde madende bulunan bir doktor tarafından tedavi edilmelerini, ağır hastalık hallerinde ise evlerine gönderilmelerini öngörmüş, bu hallerde hasta işçilerin iş akitlerinin sona erdirilebileceği hükmünü getirmiştir (Talas, 1992: 17). Nizamname ayrıca kazalarda ölen veya sakat kalan işçilere ya da ailelerine tazminat verilmesi ve maden işletmecilerinin gerekli önlemleri almaması halinde cezalandırmaları gibi çok önemli konulara da değinmemiştir (Çıladır, 1970: 17).

Nizamname sonrasında çalışma hayatında değinmeden önce havzada yaşanan önemli bir gelişmeden bahsetmek faydalı olacaktır. 1882 senesinde havza için bir dönüm noktası olarak nitelendirilebilecek bir düzenleme yapılmış ve havzadan elde edilen kömürün yüzde 40'ının Bahriye dışına satışı serbest bırakılmıştır. Bu gelişme üzerine havzaya büyük çaplı yabancı sermaye akımı başlamış ve bölgede işgücü talebi artış göstermiştir. Ancak Dilaver Paşa Nizamnamesi yalnızca Zonguldak ahalisine kömür işçiliği hakkı tanıdığı için işgücü arzı talebi karşılayamamıştır. Bu dönemde işgücünün değeri hızlıca yükselmiş, yeni kurulan kumpanyalar birbirleri ile rekabet içine girmişlerdir. Öyle ki Kurci Kumpanyası o zamana kadar ki teamülün aksine ücretleri nakit olarak ödeyeceklerini açıklamış ve havzada o döneme kadar görülmemiş yükseklikte bir ücret standardı oluşturmuştur (Çıladır, 1977: 58-60). Ancak bu dönem çok kısa sürmüş, kumpanyaların baskıları neticesinde Zonguldak'ın bağlı bulunduğu Kastamonu ilinin valisi Nazım Paşa mükellef ameleliği

kaldırılmıştır. Bunun üzerine havzaya özellikle Doğu Karadeniz'den yoğun işçi akımı başlamıştır (Çıladır, 1977: 60-61).¹

Bu dönem yaşanan önemli bir diğer gelişme de havzada 1896 yılında Ereğli Şirket-i Osmaniyesi adı altında bir Fransız şirketinin kurulması olmuştur. Şirket hem yatırım sermayesinin büyüklüğü hem de kısa sürede istihdam ettiği işçi sayısı bakımından imparatorlukta en büyük şirketlerden biri konumuna gelmişti. Öyle ki imparatorluk çapındaki yerli ve yabancı tüm şirketler arasında beş binden fazla işçi çalıştıran Ereğli Şirketi'ni geçen tek şirket Tütün Rejisi olmuştur. Havzaya önemli yatırımlar yapan Ereğli Şirketi, 1902 yılında toplam üretimin yüzde 79'unu kontrol etmişti. Ancak şirketin neredeyse tekel konuma gelmesi hem bölge sakinlerinin hem de yerli sermayenin tepkisini çekmiş, şirket sık sık hırsızlıklarla ve ocaklara yapılan saldırılarla karşılaşmıştır (Aytekin, 2007: 31-35).

Dilaver Paşa Nizamnamesi, 1900'lü yılların başlarına kadar bölgeden olmayan işçilerin çalıştırılmasını yasaklamasına rağmen, havzada yabancı işçiler ve bölgeden olmayan yerli işçiler istihdam edilmiştir (Aytekin, 2007: 44). Mükellefin kaldırılması ile beraber dışarıdan istihdam edilen işçi sayısı daha da artmıştı. Havzanın üretime açıldığı ilk yıllarda Hırvat ve Karadağlı işçilerin madenlerde çalıştırıldığından daha önce bahsedilmişti. 1890'lı yılların başlarında ise İtalyan göçmenlerin de havzada çalıştığı bilinmektedir (Quataert, 2009: 103). Ethem Çavuş'un anılarında da ilerleyen yıllarda da madenlerde en az bir İtalyan işçinin çalıştığı ve bu işçinin bir iş kazası sonucu vefat ettiği bilgisi verilmektedir (Naim, 2010: 79). Ayrıca 29 Aralık 1919 tarihli *Stamboul* gazetesinde Zonguldak'tan İstanbul'a çalışmak üzere iki yüz Çinli maden işçisinin gönderildiği haberi yer almaktadır (Güzel, 2007: 95). Maalesef Çinli işçilerin havzada tam olarak ne zaman çalışmaya başladıkları ise bilinmemektedir.

Bu dönem işgücünün görevleri de farklılaşmaya başlamıştır. T.C. Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası tarafından Cumhuriyet'in onuncu yılına özel çıkarılan kitapta,

“...maden kömürü sanayiinin ihtisas işleri hatta işçilik kısmı da yabancılardan inhisarında idi. Türk çocuğuna Havzanın küçük kazançlı amelelik kısmı kalıyordu. ...Maden ocaklarındaki bütün mühendisler, mühendis muavinleri, Ecnebi olduktan başka Osmanlı Hükümetinin havzada ki Hükümet mühendisi bile Stasinopolos isimli bir Ecnebi idi.... Bunlardan başka, Havzadaki maden baş çavuşları, ustabaşılar, memurlar... makinistler, ateşçiler, hülasa işçi sınıfının hatta ocaklardaki kazmacıların bile kahir bir ekseriyetini yabancılardan teşkil ediyordu.”

denilerek görev farklılıklarının etnik kimlik üzerinden yapıldığı ima edilmiştir (Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası, 1933: 137).

Sonuç olarak 1900'lü yıllara gelindiğinde, kömür havzasındaki işgücünün, etnik olarak türdeş olduğu ve çok az görev farklılaşması gösteren serbest emek biçiminde şekillendiği ilk yıllara göre oldukça önemli bir değişim geçirdiği görülmektedir (Quataert, 2009: 91).

1.2.1. Bahriye Nezareti Döneminde İşçilerin Durumu

Sermayenin havzaya gelmesi ve işgücüne duyulan ihtiyacın artması ile işçilere zorunlu olarak bazı haklar tanınmıştır. 1882 ile 1906 arasında (sermaye akını ile mükellefiyetin kaldırılması arasındaki süre) önceki dönemin 1-3 kuruşluk ücret standardı 6-8 kuruşa yükselmiş, bazı kumpanyalar ocak yanlarına amele barakaları inşa ettirmiş ve 1900'lerde Ereğli Şirketi işçiler için bir hastane açmıştır (Çıladır: 1977: 90).

Mükellefiyetin kaldırılması ise işçiler için işçi kıtlığı zamanında getirilen iyileştirmelerin sonu olmuştur. Bu dönem işçilerin karşılaştıkları en önemli sorun ise ücretlerinin zamanında ödenmemesi olmuştur. Bu sorun 1875'te gün yüzüne çıkmış ve en az yirmi yıl boyunca devam etmiştir. Çalışma süreleri ise Dilaver Paşa Nizamnamesinde düzenlendiği gibi on saatle sınırlı kalmamıştır. Maden işçisi Yusuf Tatar anılarında, 1905 yılında henüz dokuz yaşındayken madenlerde çalışmaya başladığını, bazen 16-17 saat ocaklarda kaldığını yazmıştır (Aytekin, 2007: 44). Quataert 1840'lı yıllarda İngiltere'de ortalama bir madencinin haftada altmış saat çalıştığını, işçilerin grevleri ve grevleri takiben gelen yasal düzenlemelerle bunun 1913 yılında kırk üç saate düştüğünü belirtmektedir. Aynı tarihlerde Osmanlı maden işçileri ise İngiltere'deki madencilerden ortalama yirmi saat fazla çalışmaktalardı (Quataert, 2009: 148).

¹ Çıladır mükellefiyetin hangi yıl kaldırıldığının kesin olarak bilinmediğini, ancak Nazım Paşanın meseleyi Zonguldak Kaymakamlığı'na soruşturduğunu bilindiğini ve Zonguldak'ın da 1896 yılında ilçe olduğu göz önüne alındığında 1896 sonrasında kaldırılmış olabileceğini belirtmektedir. Ayrıca mükellefiyetin kaldırılmasında etkili olan maden işletmecisi Ragıp Paşa'nın 1900 yılında havzada işletmeciliğe başlaması uygulamanın, 1900'lü yılların başlarında gerçekleşmiş olması ihtimalini güçlendirmiştir. Quataert ise mükellefiyetin 1906 yılında kaldırıldığını belirtmektedir. Bknz. Quataert, 2009: 83.

İşçilerin karşılaştığı önemli sorunlardan bir diğeri de iş kazalarında yaşanan artış olmuştur. Havzanın sermayeye açılması ve özellikle Ereğli Şirketi'nin havzaya gelmesiyle beraber, çalışma biçimleri yeniden düzenlenmiş, kesene usulü olarak adlandırılan götürü usulü çalışma sistemine geçilmiş ve iş kazaları artış göstermiştir. Ereğli Şirketinde çalışan Ethem Çavuşun ağzından götürü usulünün işçiler üzerindeki etkileri konuyu daha iyi özetlemektedir.

“Götürü usulü işçinin canına okudu. ..işçi kendisini tüketti; emniyeti bir yana bırakıp çok tehlikeli yerlerden kömür kazmaya başladı.. Bunun sonucu olarak da yaralanmalı ve ölümlü kazalar patladı!.. Ne kadar kısa zamanda ne kadar çok araba çıkarırsanız o kadar para alıyordunuz... Şirket kömür üretimini kanlı bir yarışa çevirmişti..” .. (Naim, 2010: 67-68).

Ethem Çavuş şirketin bu kazaları nasıl görmezden geldiğini ve kazaların üstünü örttüğünü de anlatmaktadır:

“İşçi... şirketin bile yasakladığı netameli bacalardan gizlice kömür çıkartmaya çalıştı. Bunların çoğu ateşnefesle (grizu) yandı, göçükte kalıp öldü.. Şirket, bunlara hep göz yumdu. Sorumluluk almamak için güya yasakladığı yerlerden kömür çıkarılmasını el altından teşvik etti... Şirketi sadece “fenni ihmal” sorumlu kılıyordu. Tabii “fenni ihmal” yerinde tesbiti gerekiyordu. Bunu da hükümetin adamları yapıyordu. Bazen, hatta çoğu zaman, kaza yerine hükümet memurları gelmeden önce... şirketi sorumlu tutacak eksiklikler süratle giderilirdi. Bu arada yalancı şahitler de hazırlanırdı.. “Fransız Şirketi, hülasa, ne madeni düşünüyordu, ne de işçiyi.. Tek derdi daha çok üretim ve tabii kar idi..” (Naim, 2010: 67-68).

Buraya kadar aktarılan bilgiler havzada Dilaver Paşa Nizamnamesinin ne derece uygulandığının idraki için yeterlidir. Ancak çok kısaca birkaç konuya daha değinmek muhtemel ki faydalı olacaktır. 1876 senesinde bölgedeki madenleri teftiş eden Belçikalı bir mühendis, 1870'li yıllardaki çalışma koşullarının önceki dönemlere göre çok az farklılık gösterdiğini belirtmiştir. Çalışma ortamında birçok iyileşmenin hayata geçirildiği 1890'lı yıllarda bile işçiler içerisi çöple, kapı ve pencereleri ise deliklerle dolu barakalarda konaklamaktalardı (Quataert, 2009: 142-143). Quataert, 1890'lı yıllarda kasabadaki tek iyi yerin maden yetkililerinin meskenleri olduğunu belirtmektedir (Quataert, 2009: 65).

Ethem Çavuş da nizamnamenin en azından sosyal koruma sağlayan maddelerinin uygulanmadığını teyit etmektedir:

“O kazada² altmış yedi madenci öldü. Şirket, ölenlerin ailelerine altmış yedi para olsun ödemedi! O zamanlar ocaklarda yaralananlara, ölenlerin yakınlarına tazminat verilmezdi. Dilaver Paşa Nizamnamesinde sadece tedavi bölümü vardı, ama o da uygulanmazdı.” (Naim, 2010: 28).

1.3. 1908 Devrimi Sonrası Dönem (1908-1920)

24 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanını takiben havzanın yönetimi Bahriye Nezareti'nden alınarak önce Nafia (Bayındırlık) Nezaretine verilmiş, bundan beş ay gibi kısa bir süre sonra ise işletme işinin Ticaret ve Ziraat Nezareti yönetimine ait olduğu fikrinde bu nezarete devredilmiştir (Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası, 1933: 125).

'İlan-ı Hürriyet' ten kısa süre sonra Osmanlı'da bir grev dalgalanması meydana gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1872 yılından başlayarak 1908 yılında meşrutiyetin ilan edildiği tarihe kadar geçen sürede 92 grev yapılmışken (Yıldırım, 2013: 225), yalnızca 1908 yazında toplam 143 grev yapılmıştır (Yıldırım, 2013: 264). Bu grevler genellikle herhangi bir ideolojik amaç gütmemiş, ücret uyuşmazlıklarından kaynaklanmış, ekonomik nitelik taşımış ve işçilerin daha az sürelerle çalışma, daha iyi ve daha sağlıklı çalışma koşullarına sahip olma gibi talepleri doğrultusunda şekillenmiştir. Ayrıca bu grevlerin büyük bir bölümü güçlü bir işçi örgütlenmesi ve sendika önderliğinde başlamamış, kendiliğinden gelişmiştir.³

Zonguldak havzasında bu tarihten önce işçilerin çalışma koşullarından bahsedilmişti. Grev dalgasının hemen öncesinde Mart 1908'de Kastamonu Valiliği'nce yazılan bir raporda da görüldüğü üzere, çalışma şartları 1908 yılında aynı şekilde devam etmekteydi. Bu raporda Zonguldak maden işçilerinin madenlerin içerisinde çok uzun saatler havasız olarak çalıştıkları, arada temiz hava alabilmeleri için her ocak başına baraka yapılması gerekliliği belirtilmiş, kazaya uğradığı için sakat kalan işçilerin ailelerinin durumunun da bir nebze olsun telafi edilebilmesi için bu ailelere işçilerin 5-6 günlük ücreti tutarında bir maaş bağlanması talep edilmişti (Yıldırım, 2013: 231).

² 1885 yılında havzaya giren Kurci Kumpanyasının işlettiği madende meydana gelen grizu patlaması.

³ 1908 grevleri ile ilgili daha fazla malumat için bakınız: Yavuz Selim Karakışla, “Osmanlı İmparatorluğunda 1908 Grevleri”, **Toplum ve Bilim**, 78 Güz 1998, s. 187-209.

Yasal ve psikolojik ortamın işçi hareketleri için elverişli hale gelmesi ile birlikte genel olarak Osmanlı'daki tüm maden işletmelerinde olduğu gibi Zonguldak bölgesindeki madenlerde de ardı ardına grevler başlamıştır (Yıldırım, 2013: 231). Havzada grev fitilini Ereğli Şirketi çalışanları ateşlemiştir. Grevin başlangıç sebebi tek ihtilaftan kaynaklanmıştır. Meşrutiyetin ilanı sonrasında işçilerin tedavisi için hastane veya dispanser açan kömür şirketleri masrafları işçilerin ücretlerinden kesmişlerdir (Kara, 2012: 115). Bu kesintiden hoşnutsuz olan işçiler greve gitmişler ve hastane parası kesilmeye devam ettikçe de greve devam edeceklerini açıklamışlardır (Çıladır, 1970: 44). Ereğli Şirketi'nde başlayan bu grev daha sonra neredeyse bölgedeki madenlerin tamamına yayılarak bir genel grev halini almış ve talepler de buna bağlı olarak genişlemiştir. Bu taleplerden başlıcalarını, ücretlere yüzde 40 oranında zam yapılması, iş bulamayan ve işsiz olan bölgedeki maden işçilerine iş verilmesi, senede bir ay ücretli izin ve hastane masraflarının ücretlerden kesilmemesi oluşturmuştur. Grevci işçilerin daha sonradan oldukça büyük bir kalabalık haline gelmesi üzerine maden şirketlerinin baskılarının sonucunda Dahiliye Nezareti grevci işçilerden olumsuzluğa sebep olanların derhal tutuklanmasını emretmiştir (Yıldırım, 2013: 234-235).

1.3.1. Grevlerin Etkileri

İlk olarak Ereğli Şirketi, işçilerin greve başlama gerekçelerini oluşturan hastane parası adı altındaki kesinti yapılmaması talebini, grevin büyümesi sonucunda kabul etmiştir (Çıladır, 1970: 45).

Grevleri takiben havzadaki ücretlerde de yüzde on iki düzeyinde artış yaşanmıştır. (Aytekin, 2007: 64). Ancak İlan-ı Hürriyet'i izleyen iki ay içerisinde enflasyon oranı yüzde 20 ile 30'lara çıkmıştır (Karakışla, 1998: 189). Dolayısı ile işçilerin bu kazanımlarının fiyatların altında ezildiği söylenilebilir. Aytekin de reel kazançlarda kayıplar yaşanmış olmasının muhtemel olduğunu, artışın nominal ücretlerde yaşandığını belirtmiştir. Ancak işçilerin şirketin başlattığı konut projeleri gibi diğer bazı kazanımlarıyla birlikte hesap edildiğinde, grevden elde edilen ücret kazanımlarının işçilerin reel kayıplarını azalttığı görülmektedir (Aytekin, 2007: 65).

Bu dönemde işçilerin çalışma şartlarında genel bir iyileşme olduğunu söylemek ise pek mümkün değildir. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki hükümeti Zonguldak havzasında bir takım ıslahat hareketlerine girişmişse de işçi meselesi üzerine eğilmemiştir. Öyle ki, 1908 ile 1920'ler arasında maden işçilerinin çalışma şartları Bahriye Nezareti dönemine kıyasla pek bir değişiklik göstermemiş, havzada angarya yöntemleri 1908'den sonra dahi devam etmiştir (Çıladır, 1977: 121-126).

2. ZONGULDAK AMELE BİRLİĞİ'NİN KURULUŞUNA GİDEN SÜREÇ

2.1. Yeni İdare ve 1920'lerin Başında Genel Durum

Birinci Dünya Savaşı ile mütareke dönemindeki karışıklık, son olarak da havzanın savaş sırasında Fransızlar tarafından işgal edilmesi, kömür üretimini doğal olarak olumsuz yönde etkilemiş, havzada üretilen kömür miktarı Tablo 1'de görüldüğü üzere savaş yıllarında hızlı bir şekilde düşüş göstermiştir (Çıladır, 1977: 122).

Tablo 1: Havzada Üretilen Kömür Miktarı

Yıl	Üretilen Kömür/Ton
1905	622.165
1910	764.397
1915	420.326
1916	208.202
1917	158.203
1918	186.056
1919	390.901

Kaynak: (Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası: 1933: 172).

Ülke genelinde üretimi artırmak için askerlikten tecil gibi çeşitli uygulamalar getiren hükümet, milli bir ekonomi politikası oluşturmak için de İktisat Vekaleti'ni kurmuş ve tüm ekonomik faaliyetlerin çatısı altında toplandığı bu vekaletin başına Mahmut Celal'i (Bayar) getirmiştir (Kara, 2012: 113). İlk Meclis'in açılmasını izleyen dönemde de Meclis'in kurucuları stratejik önemini dikkate alarak Zonguldak havzasını düzene sokma hareketine girişmişlerdir (Çıladır, 1977: 122).

1920'li yılların başına gelindiğinde çoğunluğunu havza köylerinde yaşayanların oluşturduğu 7 ile 16 bin arasında işçi madenlerde çalışmaktaydı (Gürboğa, 2005: 116). Bu dönem ücretler oldukça düşüktü. Havzada taşeronluk sistemi, parça başı üretim gibi esnek çalışma biçimleri görülmekteydi. (Gürboğa, 2012: 128).

Havzanın yönetiminden sorumlu yeni idare çalışma koşulları ile ilgili bir kanun hazırlama arzusunda idi. İktisat Vekili Celal Bey, dönemin Ereğli Havza-i Fahmiyye Müdürü Hüseyin Fehmi Bey'e 16 Ağustos 1920 tarihinde,

Meclis'in havzadaki bu işçiler ile ilgili kanun hazırlamakta olduğunu ve işçi-işveren ilişkileri hakkında kendisine bilgi verilmesini istemiştir (Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası, 1933: 181). Bu gelişme sonrasında havzada, yeni hükümetin iktisadi ve siyasi düşüncesine paralel bir şekilde paternalist özellikler taşıyan sosyal politika uygulamaları hayata geçirilmeye başlanmıştır (Gökbayrak, 2008: 20).

2.2. Yasal Düzenlemeler

2.2.1. Ereğli ve Zonguldak Havzalarından İhraç Olunacak Maden Kömürlerinden Alınacak İhracat Resmî Hakkında Kanun

Ankara hükümeti iş başına geldiği 1920 yılından 1922 yılına kadar kömür havzasını ilgilendiren üç kanun çıkarmıştır. Bunlardan ilki 15 Ağustos 1920 tarihinde çıkarılan 11 sayılı kanundur. Bu kanun her ne kadar doğrudan işçileri ilgilendirmiyor olsa da, kanun görüşmeleri esnasında Meclis genel kurulunda özellikle işçilerin sağlık ve güvenliğine dair bir maddenin kanuna eklenip eklenmemesi ile ilgili tartışmalar içermişti. Kanunun amacı ise havzadan çıkarılan kömürün üzerine ek bir vergi getirmektir (Aytekin, 2007: 47).

Bu kanunun asıl önemi ise meclis tartışmaları sırasında maden işçileri için çıkarılacak bir iş kanununa ışık yakmış olmasıdır. Meclis görüşmeleri sırasında ilk olarak Kastamonu vekili Dr. Suat Bey kendisinin vaktiyle havzada memur olarak bulunduğunu ve bir müddet oradaki işçilerin hayatlarını incelediğini belirtmiştir. Havzadaki işçilerin özellikle bir sendika altında örgütlenemedikleri için Avrupa'daki maden işçilerine kıyasla vaziyetlerinin oldukça kötü olduğunu belirtmiştir. Avrupa'da madenlerde meydana gelen bir kaza sonrası oradaki işverenlerin gerek işçinin sağlığını korumakla görevli olduğunu gerekse de belirli bir tazminat ödemekle mükellef olduğunu vurgulayan Dr. Suat Bey, Zonguldak maden işçilerinin bu haklardan yoksun olduğunu bu sebeple de kanun içinde "amelenin hayatı sıhhiyesine ait olarak hiç olmazsa ufak bir madde" bulunmasını talep etmiştir (TBMM., 1920: 240-241).

Gümüşhane vekili Hasan Fehmi Bey ise Dr. Suat Bey'e katıldığını ancak söz konusu kanunun bir ihracat kanunu olduğunu, "Maden amelesinin terfih ve ikdarı ve ahvali sıhhiyelerinin tanzimi için esaslı bir" işçi kanununun düzenlenmesi gerektiğini belirtmiş ve bu konuyu gündeme ilk taşıyan Dr. Suat Bey'den ve Menteşe vekili Tefik Rüştü Bey'den tüm maden işçilerini kapsayacak bir çalışma yapmalarını ve Meclis'e getirmelerini istemiştir (TBMM, 1920: 246).

Bu konuşma üzerine Tefik Rüştü Bey:

"Arkadaşlar, filhakika bu kanun doğrudan doğruya maden kömürü rüsumuna aittir. Sırf Ereğli ve Zonguldak maden kömürleri hakkında alelacele tertip edilmiş, Devletimizin istifade eylemesini temin için yapılmış bir kanundur. Fakat rica ederim arkadaşlar, Devletimizin üç bin lira kazanması için müstacelen bu maddeyi kabul ediyoruz da günde üç beş yüz vatandaşımız ve kardaşımızın ölmemesi için niçin bu maddeyi kabul etmiyoruz? Bu hususta esaslı bir kanun yapmak aylara muhtaçtır. Nasıl ki maden kömürleri hakkında bir kanun yapmak uzun bir zamana muhtaçtır. Esasen benzeniz de bu muvakkat kanuna muvakkat bir madde ilavesini teklif ediyorum." sözleriyle ısrarlarını sürdürmüştür. (TBMM, 1920: 246).

Yapılan tartışmalar sonucunda işçilerin sağlık ve güvenliğine ilişkin bir maddenin kanuna eklenmesi teklifi reddedilmiştir. Ancak Mahmut Celal Bey bu tartışmalar üzerine İktisat Vekaleti ile Muaveneti İçtimaiye Vekaleti'nin sırf işçilerin hayatını düzenleme ve iyileştirmek için ayrıca bir kanun için çalışma yapacaklarının vaadini vermiştir (TBMM, 1920: 247). Ancak Tefik Rüştü Bey öngörüsünde haklı çıkmış, *Ereğli ve Zonguldak Havza-i Fahmiyesi Maden Amelelerinin Hukukuna Müteallik Kanun* bu görüşmeden ancak bir yıl sonra çıkarılabilmıştır.

2.2.2. Zonguldak Ve Ereğli Havza-i Fahmiyesinde Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menafi-i Umumiyesine Olarak Furuhtuna Dair 114 Sayılı Kanun

İşçiyi koruma düşüncesinin simgesel bir örneği olarak görülebilecek (Gülmez, 1995: 109) 114 sayılı kanunun gerekçesinde işçilerin yasanın çıkarıldığı tarihe kadar ihmal edildiği ifade edilmiştir.

"Zonguldak ve Ereğli havzai fahmiyesinde elyevm mevcut bulunan ve badema kömür istihsalâtından vücuda gelecek olan maden kömürü tozlarının mezkûr madenle işleyen amelenin halen ve âtiyen temini refahına masruf olacak bilumum teşebbüsât ve teşkilâta hasır ve tahsis olunması maatteessüf şimdiye kadar pek mühmel bırakılmış olan biçare amelenin mehma emken insani bir hayata şevkine medar olması itibariyle elzem bulunmuş olmakla işbu kömür tozlarının..." (TBMM, 1921: 25).

Yasa birinci maddesinde üretim sırasında ortaya çıkan kömür tozlarının maden işçileri yararına ayrılarak satılmasını düzenlemiştir. Yasanın ikinci maddesinde ise kömür tozlarının amele idare heyeti tarafından İktisat Vekaleti'nin gözetimi altında açık artırma yolu ile satılıp amele idare heyeti adına Ziraat Bankası'na yatırılması kararlaştırılmıştır (Gülmez, 1995: 109).

Ancak işçinin korunmasını son derece simgesel bir çerçevede ele alan bu yasaya bazı mebuslar oldukça şiddetli bir şekilde karşı çıkmışlar ve yasayı savunan mebusları bolşeviklikle suçlamışlardır (Gülmez, 1995: 111). Yasaya karşı çıkan vekillerden Trabzon vekili Ali Şükrü Bey kömür tozlarının hükümetin olmadığını, başkasının malının ise kanun yapılamayacağını söylemiş ve sahiplerinin bu kömür tozlarını bahşetmesi gibi bir durum olursa da bundan hükümetin istifade etmesi gerektiğini dile getirmiştir. Yasaya karşı çıkan bir diğer vekil ise Malatya mebusu Feyzi Efendi olmuştur. Feyzi Efendi Meclis'te kanunla ilgili olarak şu sözleri sarf etmiştir:

“Benim kanundan anladığım; amele kömürleri çıkarırken parçalasın, toz yapsın, sonra o satılsın, parasını cebine koysun, demektir. Şimdi; amele çalışıyor, yevmiyesini alıyor, askerlikten kurtuluyor. Bir de toz vermeyi bendeniz fazla görüyorsunuz.” (TBMM, 1921: 26-27).

Yasanın savunucularından Bolu vekili Tunalı Hilmi Bey ise yasaya yöneltilen eleştiriler karşısında şaşkınlığını gizleyememiş ve yasa karşıtı vekiller ile tartışmıştır:

“Efendim, hatır ve hayalimden geçmiyordu ki, yıllardan beri feci, nasıl diyeyim tabii cinayetlerin kurbanı olan amele aleyhinde bir söz söylensin. Kimin malını kime vereceksiniz?... Arkadaşlar; oradaki tozlar ocak sahiplerinin değil, hükümetindir. Hükümet, bunlara onu bahşetmek istiyor. Bu hakkını onlara iade etmek istiyor.” (TBMM, 1921: 27).

Hilmi beyin bu sözlerine Karahisari Şarki mebusu Mustafa Bey ‘Bolşeviklik yok’ diyerek karşı çıkmıştır (TBMM, 1921: 27).

Bu görüşler karşısında Mahmut Celal Bey, Meclisi Alinin fakirlerin hamisi olduğunu söyleyerek yasayı savunmuş ve havzadaki çalışma koşullarını meclisteki vekillere anlatmıştır. İktisat Vekili sıfatı ile uzun bir konuşma yapan Mahmut Celal Bey, İngiltere gibi yabancı ülkelerin işçileri ile yerli işçilerin durumunu karşılaştırmıştır. Maden işçilerinin durumu Mahmut Celal Bey tarafından şu sözlerle özetlenmiştir:

“Hepsi çıplak, hepsi açtır. Hatta üzerlerinde bir mintan bile yoktur. Bunlar iki kısma ayrılır. Bir kısmı on beş gün çalışıyor. Diğer on beş gününde kendi umur ve hususatını temin etmek için memleketine gidiyor. Diğer kısmı ise Karadeniz sevahilinden gelen ve sırf ameleliği sanat ittihaz eden Müslüman biçarelerdir. Efendiler; onlar için orada yatacak yer yoktur. Yiyecek, giyecek yoktur ve yakacak da yoktur. Tetkikatıma nazaran yevmiye bugün onlara seksen kuruş ücret veriyorlar. Fakat seksen kuruş ücretten ekmek bedeli olmak üzere kırk kuruş tevkif ediyorlar” (TBMM, 1921: 28).

Görüşmelerin devamında Mahmut Celal Bey de Tunalı Hilmi Bey gibi Bolşevik olmakla ve milleti kurtaracak ilacın Bolşeviklik olduğunu düşünmekle suçlanmıştır. Sonuç olarak yasa 47 ret oyuna karşı 118 oyla aynen kabul edilmiş (Gülmez, 1995: 116) ve ilerleyen yıllarda havzada kömür yıkama tesislerinin kurulması ve kömür tozlarının biriktirilmesinin imkân dahilinden çıkması üzerine 1954 yılında yürürlükten kaldırılmıştır (Gökbayrak, 2008: 28).

2.2.3. Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik 151 Sayılı Kanun

151 sayılı Kanun yalnızca Zonguldak bölgesindeki maden işçilerinin çalışma şartlarını düzenlemesi bakımından değil aynı zamanda konumuzun aslını oluşturan Amele Birliği'nin de yasal dayanağını oluşturması bakımından ayrıca öneme sahiptir. Kısaca Amele Kanunu olarak isimlendirilebilecek kanun; zorunlu çalışmayı ve reşit olmayanların yer altında çalıştırılmasını yasaklamış, asgari ücret tayin etmiş ve çalışma süresini günde sekiz saatle sınırlamıştır. Kanun, maden işletmecilerine de hastalanan ve kazaya uğrayan işçilerin tedavisini sağlamak, kazalarda ölen işçilerin ailelerine tazminat vermek, işçiler için yurtlar ve hamamlar inşa etmek gibi çeşitli yükümlülükler yüklemiştir. Kanunun bir diğer hükmü ise Amele Birliği adı altında, maden işletmecilerinin her ay toplam ücretlerin yüzde biri oranında katkıda bulunarak finanse edecekleri bir işçi yardım sandığının kurulması olmuştur (Aytekin, 2007: 47-48).

Gerek yasa tasarısının gerekse de yasanın kendisinin gerekçesine bakıldığında, İmparatorluktan devralınan maden yasalarında işçilerin haklarını koruyan kuralların bulunmadığı, maden ocaklarında on üç yaşındaki çocukların da dahil olduğu zorunlu çalışma yöntemlerinin devam ettiği belirtilerek işçileri koruma fikri ön plana çıkarılmıştır. Yasanın özellikle sekiz saatlik bir çalışma süresi benimsemesi ve asgari ücretin sosyal

adalet ilkesi uyarınca, işçi-işveren ve devlet temsilcilerinden oluşan üçlü bir komisyon tarafından tespit edilmesini öngörmesi ile çıkarıldığı döneme göre oldukça ileri bir gelişme olduğu söylenebilir. (Talas, 1992: 82-83).

Ne var ki, bu yasaya da kimi vekiller şiddetle karşı çıkmışlardır. En çok tartışılan konulardan biri 18 yaşından küçük olanların madenlerde çalıştırılmalarını yasaklayan madde olmuştur. Bolu vekili Şükrü Bey bu maddenin kaldırılmasını şu sözlerle talep etmiştir.

“Efendim ben bu madde kanuniyenin bir noktasına itiraz ediyorum. Oradaki teamülü bildiğimden dolaydır. On sekiz yaşından dun olanların ocağa kabul ve istihdam edilmemesi meselesi. Halbuki oraya giden amele evlâtlarını hatta on iki yaşındaki evlâtlarını beraber götürür ve küçükken onu öğretir. Ve on iki yaşındaki evlâdı babasından daha fazla ücret alır. Meselâ babası 60 kuruş aldığı zaman bu on iki yaşındaki oğlu 85, belki 100 kuruş alır. Çünkü maden ocaklarının içinde birtakım yerler vardır ki, oralara ancak bu çocuklar girebilir ve kazma ile o düşürebilir. Bundan dolayı ocak sahipleri bu çocukları istihdam etmek mecburiyetindedirler. Binaenaleyh on sekiz yaşından dun bulunanların kaydının kaldırılmasını istiyorum.” (TBMM, 1921: 205).

Bu konuşma üzerine Antalya vekili Halil İbrahim Bey, on sekiz yaşının altında olanların çalıştırılmasına izin verilecek olursa bu çocukların gelişimlerine ve yeni nesillere kötü etkisi olacağını bu sebeple maddenin aynen korunmasını teklif etmiştir. Tunalı Hilmi Bey de ocaklardaki çalışma koşullarının çocuklar için ne derece olumsuz şartlar doğurduğunu belirtmiş ve *“Beyler! Ereğli ahalisinden 32 yaşında bir kimse yoktur ki kara balgam tükürmesin!”* sözleriyle Halil İbrahim Bey’in endişesini tekrarlamıştır (TBMM, 1921: 205-206).

Bolu vekili Dr. Fuad Bey, Halil İbrahim Bey ve Tunalı Hilmi Bey’in bu görüşlerine katıldığını, ocak içinde çocukların çalıştırılmasının yeni nesil üzerinde olumsuz sonuçlar doğuracağını son derece aşikâr olduğunu belirtmiş ancak 18 yaşından küçük olanların ocakların dışında çalışmaları halinde bu tehdidin zayıflayacağını ifade ederek maddenin bu şekilde değiştirilmesini teklif etmiştir (TBMM, 1921: 206). Bu teklif bazı vekillerce de desteklenmiş ve tartışmaların sonunda İktisat Vekili Mahmut Celal Bey, Fuat Bey’in önerisini hükümet adına benimsediğini açıklamış ve 18 yaşından küçük olanların yer altında çalışmaları ile maden işlerinde zorla çalıştırma yasaklanmıştır (TBMM, 1921: 207).

Yasanın gerekçesinde olduğu gibi meclisteki tartışmalarda da anti-emperyalist düşüncenin yasanın çıkmasında etkili olduğu görülmektedir. Öyle ki, Talas bu yasayı kapitülasyonlara karşı ilk büyük tepki, ilk isyan olarak nitelendirmekte ve yasanın kömür havzasındaki yabancı şirketlere verilen ayrıcalıkların kaldırılmasına dönük ilk adım olduğunu ifade etmektedir (Talas, 1992: 79). Mahmut Celal Bey’in tartışmalar sırasında yaptığı konuşmasında bölgedeki yabancı şirketleri kast ederek *“inşallah bu milletin gayreti, faaliyeti ve azim ve celadeti karşısında onlar da bu memleketin kanunlarına boyun eğmek mecburiyetinde kalacaklardır”* diyerek, yasanın çıkmasındaki anti-emperyalist düşünceleri dile getirmiştir (Gülmez, 1995: 119).

Bu anti-emperyalist yaklaşım Hakkâri vekili Mazhar Müfit Bey’in yasa ile kurulması öngörülen ihtiyat ve teavün sandıkları için yapılacak kesintilere ilişkin açıklamasında had safhaya ulaşmıştır.

“Efendim, bu teşkil edilecek teavün sandıkları için parayı amelenin ücretinden kesmeyecekler, bilâkis maden sahiplerinden amele ücretinin yüzde biri nispetinde bir şey kesilecek. Bu kesilsin mi, kesilmesin mi? Müsaade buyurun eğer oradaki maden sahipleri benim dindaşlarım, benim ırkdaşlarım olsaydı buna lüzum görmezdim. Çünkü; İslamiyet’te merhamet vardır. Bir ameleyi hasta görürse onun şairi diniyesindedir, ona muavenet eder. Fakat efendiler emin olunuz madenciler Mösyö Lombarki, Mösyö Karikadis, Mösyö Papadakis gibi adamlardır, bu heriflerden merhamet mi umacaksınız?” (TBMM, 1921: 215).

Meclis görüşmelerinde tartışılan bir diğer konu ise yasa eli ile işçilerin örgütlenmesine ilişkindir. Trabzon vekili Ali Şükrü Bey:

“Efendim, birlik, dernek hangi sınıfa ait ise o sınıfların müteşebbisleri tarafından yapılır. Buna hiçbir zaman Hükümet delâlet etmez. Yani vaki değildir... Hükümetin veya hükümete mensup bir zatın amele için teşkilat yapmaya delâlet etmesini hiç anlamıyorum efendim, manasız şeylerdir... İktisat Vekâleti, amele birliği teşkilinden ziyade; bugün işsizlikten ocakları kapanmış olması hasebiyle köyüne dönen ameleyi çalıştırmak için lâzım gelen vesaiti ihzar etsin...”

sözleriyle hükümetin işçileri örgütleme girişimine karşı çıkmıştır (TBMM, 1921: 211). Kütahya vekili Besim Atalay ise şimdiye değin işçiler arasında bir hareket olmadığını, işçilerin cahil olmasından ötürü böyle bir hareketin de olmayacağını aşikâr olduğunu, bu sebeple acilen bu kanunun çıkarılması gerektiğini ifade

etmiştir. (TBMM, 1921: 211).

Pek çok eksikliğine rağmen Türkiye'nin sosyal politika tarihinde ayrı bir öneme sahip olan bu yasa da Dilaver Paşa Nizamnamesi gibi daha çok kağıt üzerinde kalmış ve bütünüyle uygulamaya sokulamamıştır (Çıladır, 1977: 125).

2.3. 1923 Grevleri

Amele Birliği'nin kurulması 151 sayılı Kanun ile öngörülmesine rağmen uzun bir süre boyunca kurumun kurulması adına herhangi bir girişimde bulunulmamıştır. Ancak 1923 yılında havzada patlak veren grevlerden sonra daha çok işçileri kontrol altına almak arzusuyla Amele Birliği'nin kuruluş süreci hızlandırılmıştır.

Öncelikle Ereğli Şirketi'nin işlettiği ocaklarda yevmiye ve ceza meselelerinden dolayı, 2 Temmuz 1923 tarihinde 12 saat süren bir grev gerçekleşmiştir (Karakök, 2011: 358). İşçiler, yevmiyelerinin 'araba kesenesi' sureti ile verildiğini söylemişlerdir. Kanun ile getirilen asgari ücretin ise işveren tarafından tek taraflı belirlendiği, kanunda düzenlenen şekilde bir işçi temsilcisine bu aşamada söz hakkı tanınmadığı, bu sebeple işçi yevmiyelerinin oldukça düşük olduğu işçiler tarafından iddia edilmiştir. İşçilerin bir diğer grev sebebi olarak da gereksiz yere kendilerinden ceza kesildiğini ileri sürmüşlerdir. Asma işçileri bu grevden beş gün sonra tekrar greve çıkmışlardır. Bu grevin gerekçesini ise, şirketin ilk greve katılan işçileri cezalandırması oluşturmuştur. 24 saat süren bu ikinci grev hükümetin araya girmesi ve şirketin ücretlerden yapılan kesintinin tashih edileceğini kabul etmesi üzerine sona ermiştir (Çıladır, 1977: 131-132).

Hükümetin Amele Kanunu'nun tatbiki için aldığı bütün tedbirler Ereğli Şirketi tarafından görmezden gelinmiştir. Bunun üzerine işçiler şirkete karşı teşkilatlanmış ve direniş komiteleri kurmuşlardır. 5 Ağustos'ta işçilerin teşkilatlanması sonuç vermiş ve havzada çalışan bütün işçiler işlerini bırakmışlardır. İşçilerin talepleri ise zaten kanun ile getirilen asgari ücretin belirlenmesi ve ödenmesi, sekiz saatlik mesainin uygulanması ve fazla mesai halinde iki kat ücret ödenmesi gibi maddeler ile şirket tarafından işçileri örgütlediği gerekçesi ile işinden çıkarılan arkadaşlarının görevine geri alınması ve haftada bir gününün tatil edilmesinden ibarettir. Ereğli şirketi işçilerin bu direnişi karşısında limanda çalışan yabancı işçileri madenlere getirerek grev kırıcılığına başvurmuştur (Çıladır, 1970: 64). Ancak bu işçilerin işi bilmemeleri, grevci işçilerin işlerini terk etmeden evvel makinelere zarar vermiş olmaları ve işçilerin çocuklarının kömür taşıyan trenlere tırmanarak vagonların frenlerini sıkıştırmaları sonucu işi aksatmaları üzerine Ereğli Şirketi işçilerle uzlaşma yoluna gitmiştir. Dört gün süren grev sonunda işçilerin haftada bir gün izin dışındaki diğer istekleri kabul edilmiştir (Çıladır, 1977: 134-135).

Bu grevden kısa bir süre sonra işçiler tarafından herhangi bir talep dile getirilmeden, doğrudan Ereğli Şirketi'nin havzadaki varlığını hedef alan bir grev daha gerçekleşmiştir. Bu grev, grevci işçilerin diğer işçileri de greve zorlaması ve halktan destek alması üzerine kısa sürede büyümüştür. Olayların siyasi bir kimliğe bürünmesi ve büyümesi üzerine hükümet duruma müdahale etmiş ve grevi bastırmıştır (Çıladır, 1970: 65). Gürboğa'nın deyimiyle bütün işçileri devletin paternalist kontrolü altına alan ve bağımsız emek örgütlerinin kurulmasını engelleyen resmi bir sosyal güvenlik kurumu olan Amele Birliği (Gürboğa, 2012: 128), bu grevin hemen sonrasında ve bu greve binaen kurulmuştur.

3. AMELE BİRLİĞİ

3.1. Amele Birliği'nin Kuruluşu

Amele Birliği İhtiyat ve Teavün Sandığı, daha önce değinilen 151 sayılı Havza-i Fahmiyye Amele Kanunu'nun 4. Maddesine dayanılarak kurulmuştur. Ancak Amele Birliği kanunun çıkarılmasından iki yıl sonra, 22 Temmuz 1923 tarihinde Bakanlar Kurulu'na 2608 sayılı *Amele Birliği İhtiyat ve Teavün Sandıkları Talimatnamesi* uyarınca kurulabilmiştir. Amele Birliği'nin ilk başkanı Esat Bey açılış töreninde bu gecikmenin sebebini :

"...Devletin; hepimizin malumu olan hayati ve tarihi pek mühim meşguliyetleri cihetile kanunda musarrah olan (açıkça belirtilen) Amele Birliği Nizamnamesi'nin tanzimi teahhuru (düzenlenmesinin gecikmesi) ve birliğin bilfiil teessüsüne (filen kuruluşuna) mani olmuştur." sözleri ile açıklamıştır (Amele Birliği, 1998: 56).

İşçi ve işverenlerden alınacak primlerle finanse edilmesi ve üyeliğin mecburi tutulması ile sosyal sigortaların iki ana prensibini taşıyan (Talas, 1953: 75) ve Türkiye'deki sosyal sigortaların öncüsü olarak görülen Amele Birliği'nin kurulması uzun bir süre ertelenmiş ancak 1923 grevleri sonrasında iktidarın işçilerin gücünün farkına varıp onları bizzat örgütleme fikrini benimsemesi ile kurulabilmiştir (Çıladır, 1977: 142).

Aytekin ise yaygın kanının aksine, Amele Birliği'nin 1923 yılından önce de uygulamada faaliyette olduğunu belirtmektedir. Aytekin çalışmasında, bölgeye ait 1922 Eylül ayına ait bir yevmiye defterinde Amele Birliği Teavün Sandığı için yapılan bir kesinti olduğunu ortaya çıkarmıştır (Aytekin, 2007: 66).

Amele Birliği'nin işleyişi ise şu şekilde öngörülmüştür. Her madende ayrı bir ihtiyat ve teavün sandığı kurulacaktır. İşverenlerin talebi ve İktisat Vekaleti'nin onayı ile maden mıntikasında bulunan birden fazla ocağın ortak bir ihtiyat ve teavün sandığı kurabilmesi de mümkündür. Bu sayede küçük ocaklarda çalışan işçilerin de sosyal güvenlik ihtiyacı karşılanabilecektir. Amele Birliği ise farklı sandıkları bünyesinde birleştiren bir üst kuruluş olmaktadır (Gökbayrak, 2008: 46).

3.2. Amele Birliği Karşısı Görüş ve Faaliyetler

Amele Birliği adı altında bir kurumun kurulmasına daha mecliste yaşanan tartışmalar ışığında karşı çıkıldığından bahsedilmiştir. Bu tartışmalar daha çok bunun hükümetin işi olmadığı veyahut işverenlere üzerine böyle (yüzde 1 oranında prim kesilmesi) bir yük yüklenemeyeceği etrafında şekillenmişti. 1922 yılında ise TKP'nin bir risalesinde ise Amele Birliği'ne çok daha esaslı ve ideolojik bir karşı çıkış görülmektedir.

“Sendikalar meselesine gelince: bunda da ne kadar riyakar ve aldatıcı bir siyaset kullandığını (Anadolu Hükümeti'nin) ispat etmek hiç de güç değildir... İşte görüyorsunuz ki.. Bu cemiyeti (Zonguldak Amele Birliği) teşkil eden adamlar, ameleyi yeni bir tuzağa düşürmek istiyorlar ve bütün işçilerle açıktan açığa alay ediyorlar... Bu cemiyet amelenin hukukunu müdafaa etmek için değil, belki burjuva hükümeti tarafından patron ve sermayedarların menfaatlerini müdafaa etmek ve ameleyi, haklarını isteyebilecek bir teşkilata sahip kılmamak için yapılmıştır..” (Tunçay, 2009: 610).

Amele Birliği'nin faaliyete geçmesinden sonra ise Zonguldak kömür havzasında faaliyet gösteren çoğu yabancı sermayeli kömür kumpanyaları Birliğe cephe almışlardır. Bunun sebebini ise işverenlerin sandıklar için prim ödemek zorunda olmaları oluşturmuştur. İşverenlerin bu karşı duruşu örgütlü bir yapıya bürünmüş ve Zonguldak merkezinde hususi teşekkül oluşturmuşlardır. Çıladır'ın aktardığına göre bu kuruluşun başında İtilaf devletlerinin polis teşkilatında (Entelijans Ofis) çalışmış kişiler bulunmaktaydı. Kuruluşun katibi umumisi ise Fransız işgal kuvvetleri emrinde çalıştığı bilinen, daha sonra da Türkiye aleyhine İngiltere'ye casusluk yapmış Suat Bey isminde bir kişi idi. Cemiyeti yönetenler, işçilere beyannemeler dağıtarak Amele Birliği'ni kötülemişler, işçiler arasında Laz-Türk-Kürt diye etnik temelli bir ayırım yaparak işçileri birbirine düşürmeye çalışmışlardır. İlk başlarda etkili olan cemiyet giderek bu etkisini kaybetmiş ve daha sonra dağılmıştır (Çıladır, 1998: 558).

3.3. Amele Birliği'nin Amacı, Görevleri ve Gelirleri

İhtiyat ve Teavün Sandıklarının kuruluş amacı, ilk talimatnameden yola çıkarak şu şekilde özetlenebilir. İlk olarak yaralıları ve yaralıların ailelerine; ikinci olarak hastalara ve hastaların ailelerine; üçüncü olarak muhtaç ailelere; dördüncü olarak eceli ile ölenlerin cenazelerinin kaldırılmasına ve son olarak da herhangi bir şekilde ücretini alamayan işçiye acil ihtiyaçlarını karşılamak ve ücretini aldıktan sonra geri ödemek üzere yardımda bulunmak. Muhtaç ailelere yapılan yardımların, işçinin ücretinden taksitle ve faizsiz bir şekilde verileceği belirtilmiş ve işçinin bu yardımı almak için kefil göstermesi zorunlu tutulmuştur (Amele Birliği, 1998: 58).

Amele Birliği'nin görevleri de ilk talimatnamede saptanmıştır. Buna göre birliğin görevleri;

- Hastane ve dispanserlerin nerede kurulacağını saptamak ve bunları gözetim altında bulundurmak,
- Sağlık personelini atamak,
- İhtiyaç halinde sandıklara avans vermek,
- ç- Ocakların grizu ve toz açısından sınıflandırılması sözleşmelerinde görüş bildirmek (Talas, 1953: 186).

Amele Birliği'ne sağlık hizmetlerinin yanında ayrıca ocakların grizu ve toz açısından sınıflandırılmasında da söz hakkı verilmesi, Birliğe yalnızca tazmin amaçlı değil aynı zamanda koruyucu hizmetlere yönelik bir misyon da yüklenmek istediğini göstermektedir (Gökbayrak, 2008: 47). Ayrıca 1946 yılında havzada işçilerin örgütlenebileceği bir sendika kurulana kadar Amele Birliği çeşitli komisyonlarda işçileri temsil etmek ve asgari ücret tespit komisyonlarında görev almak gibi sendikal faaliyetlerde de bulunmuştur (Amele Birliği, 1998: 86).

Amele Birliği'nin finansmanının sosyal sigortalarda olduğu gibi asıl olarak işçi ve işverenlerden düzenli bir şekilde kesilen primlerden oluşacağı belirlenmişti. Bu uygulama, birlik tarafından sağlanan yardımların işçiler için bir hak teşkil etmesine de olanak tanımaktaydı. Esas finansman kaynağına oranla oldukça sınırlı kalsa da

Birliğin başkaca gelirleri de bulunmaktaydı. İşçi ücretlerinden kesilen cezalar ve bağışlar birliğin ek gelirlerini oluşturmaktaydı (Dilik, 1985: 96). Ceza kesintilerinin birliğe aktarılması ile işverenlerin verdiği keyfi cezalara karşı işçilerin yapmış oldukları eylemler de son bulmuştur (Çıladır: 1998: 558).

3.4. Amele Birliğinin İdari Yapısı

Amele Birliği'nin ilk talimatnamesinde; kurulu bulunan ihtiyat ve teavün sandıklarının işçi ve işverenlerin eşit sayıda üyelerinden oluşan bir yönetim kurulu tarafından birer seneliğine yönetileceği kararlaştırılmıştır. Bu üyelerin Türk ve okur yazar olması da şart koşulmuştur. Talimatnamenin bir diğer maddesinde ise Amele Birliği Yönetim Kurulunun Başkanının Ereğli Maden Müdürü, ikinci başkanın ise Amele müfettişi olacağı belirtilmiştir. Amele Birliği'nin diğer üyelerinin ise her sandığın yönetim kurullarından seçilecek işçi ve işveren temsilcilerinden seçilen birer üyeden meydana geleceği öngörülmüştür. Karar alınırken eşitlik halinde başkanın oyunun belirleyici olacağı yine talimatnamede kararlaştırılmıştır (Karakök, 2011: 360).

Amele Birliği yönetim düzeyinde üçlü bir yapıya bürünerek kurulmuş olmasına rağmen, ilerleyen süreçlerde eşit temsil ilkesini ve kurumun özerk yapısını olumsuz etkileyen süreçler yaşanmıştır. Gülmez'in 1932 tarihli İş Yasası tasarısına ilişkin Amele Birliği ve maden işverenlerinin görüşlerini incelediği çalışmasında, işveren kesiminin 1930'lu yılların başında birlik içinde işçilerden daha güçlü bir konuma yükseldiği görülmektedir. Gerçekten de Amele Birliği'nin TBMM İktisat Encümeni'ne gönderdiği ve tasarıya ilişkin görüşlerini içerdiği rapor ile maden işverenlerinin hazırladığı rapor arasında birçok benzerlik bulunmaktadır. Amele Birliği'nce hazırlanan raporda işçilerden çok işverenlerin hak ve çıkarları ön planda tutulmuş, tasarının işçiyi korumayı amaçlayan kimi kurallarında daraltıcı değişiklikler önerilmiş ve bazı yükümlülüklerle işveren söylemleriyle karşı çıkmıştır. Gülmez'e göre bunun temel sebebi, belirtilen tarihte Amele Birliği'nin tümüyle maden işverenlerinin etkisinde ve güdümünde bir örgüt haline gelmiş olmasıdır (Gülmez, 1984).

Amele Birliği'nin devlet ile olan ilişkilerinde de bir güç kayması gözlenmektedir. Gürboğa, 1927 yılında, Havza Genel Müdürlüğü'nden İktisat Bakanlığı'na gönderilen ve işçilerin verimliliğin artırılması amacı ile sosyal politika önlemlerinin alınması tavsiyesini de taşıyan bir rapordan yola çıkarak Amele Birliği'nin devletin kontrolünde bir kurum olarak hareket ettiğini belirtmektedir. Bu raporda Amele Birliği'nin başında muhakkak bir bürokratin olması gerektiği aksi takdirde birliğin *tehlikeli hareketlerin* etkisi altına girebileceği endişesi de dile getirilmektedir (Gürboğa, 2005: 145-146).

Amele Birliği'nin devlet ile olan ilişkilerindeki kırılma noktası ise 1930'lu yıllarda Birliğin Cumhuriyet Halk Partisi ile olan ilişkilerinde somutlaşmaktadır. CHP Arşiv kayıtlarına göre, birliğin yıllık bütçelerinin onaylanması, yönetim kurullarının seçilmesi gibi hemen hemen tüm faaliyetleri CHP tarafından sıkı bir şekilde izlenmiştir. 1940'lı yıllarda ise bu organik ilişkinin daha da kuvvetlendiği görülmektedir (Gökbayrak, 2008: 51-53).

Hiç şüphesiz bu durumu tetikleyen bir diğer etmen de, 1930'lu yıllarda ülkenin iktisat politikasıyla paralel bir şekilde yürütülen havzadaki maden ocaklarının devletleştirilmesidir. Havzadan önce Ereğli Şirketi çıkarılmış, 1940 yılında ise havzadaki yerli ve yabancı kumpanyalar ile şahısların elinde bulunan bütün ocak ve tesisler satın alınmış ve iktisadi devlet teşekkülü olan Ereğli Kömür İşletmesi'ne verilmiştir (Çıladır, 1970: 74). Devletin kural koyucu ve düzenleyici rolü yanı sıra işveren rolünü de üstlenmesi ile güç dengesi devlet lehine değişmiştir. Bu gelişmelerin üstüne Milli Korunma Kanunu ile mükellefiyet uygulamasının getirilmesi⁴ ile devlet etkisi kendisini çok daha yoğun bir şekilde göstermiştir. Bu dönem kurumsallaşmış çalışma ilişkilerinin mevcut olmayışı ve iş yasasının toplu iş ilişkilerine olan otoriter yaklaşımı ve sendikal yasaklar da Amele Birliği'ndeki güç dengelerinin devlet eksenli bir kayma yaşamasını kolaylaştırmıştır (Gökbayrak, 2008: 54).

3.5. Amele Birliği Yardımlarından Yararlanma Şartları

Amele Birliği yardım baremi ve tatbikine dair talimatname ile yardımdan yararlanma şartları belirlenmiştir. Buna göre, yardımlardan yararlanmak için öncelikle işçinin bir aydan beri aralıksız çalışıyor olması şartı getirilmiştir. Talimatnamenin ikinci maddesinde ise yardım kapsamına giren işçiler daimî işçi ve münavebeli işçi olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Daimî işçiler, havzada aralıksız üç aydan beri çalışan ya da bir yıl içinde altı ayı dolduran ve birinci madde de belirtildiği şekilde işini bir aydan beri terk etmemiş işçilerdir. Münavebeli işçiler ise, üç aylık şartı yerine getirmemekle beraber bir yıl içinde de altı ayı doldurmamış olan ve yardım talep ettiği anda iş başında olan işçilerdir (Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası, 1933: 194).

⁴ Mükellefiyet uygulaması hakkında daha fazla bilgi için: Ahmet Makal, "65. Yılında Milli Korunma Kanunu, Çalışma İlişkileri ve İş Mükellefiyeti Üzerine Bir İnceleme", Tartışma Metinleri No: 76, Eylül 2004.

İşçilere yapılacak yardımlar ise nakdi yardımlar ve muayene ve tedavi yardımları olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Nakdi yardımlar işçiye ve ailesine doğrudan para ile yapılan yardımlardır. Nakdi yardımlara bir üst sınır getirilmiş, beş günden az süren bir hastalığa kapılan işçi ile, hastalıklar için çalışmadığı zaman ücretleri işleyen işçilere yardım yapılmayacağı belirtilmiştir. Muayene ve tedavi yardımı ise, bakımı işçiye ait aile ve çocuklarının birlik hekimleri tarafından muayene ve tedavisi, ilaç parası, doktor ücreti, tedavisi için İstanbul'a gitmesi gerekenlerin hastane ve yol masraflarından oluşmaktadır. Muayene ve tedavi yardımlarından her iki işçi grubu birden faydalanabilmektedir (Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası, 1933: 195).

Talimatnamede aile yardımlarından yararlanabilmek için, ailenin iş sahası veya Zonguldak Belediyesi sınırları içinde yerleşmiş olması gerekmektedir. Son olarak da Amele Birliği üyesi olmayan işçilere hiçbir surette yardım yapılmayacağı talimatnamede hükme bağlanmıştır (Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası, 1933: 195).

Görüldüğü üzere yardımlardan yararlanma şartları oldukça ağır tutulmuştur. Öncelikle talimatnamenin çıktığı dönemde emeğin önemli bir çoğunluğunu 15 gün tarlasında 15 gün de maden ocaklarında çalışan işçiler oluşturmaktaydı. Dolayısı ile işçilerin önemli bir kısmı talimatnamede aranan ilk şartı karşılayamıyordu. Yardımlardan yararlanmaya getirilen bir diğer sınırlama ise 4. Maddede zikredilen ikamet şartı idi. Havzaya en çok işçi veren köyler talimatnamede belirtilen maden sahası içinde kalmadığından bu işçilerin aileleri bu yardımdan yararlanamamaktaydı. Çıladır, İktisat Vekaleti tarafından hazırlanan bu talimatnamenin 1933'e kadar yürürlükte kaldığını ve uygulama aksaklıkları hiç hesaba katılmasa dahi maden işçilerinin önemli bir çoğunluğunun bu sebeple Amele Birliği'nin sağladığı haklardan yararlanamadığını belirtmektedir (Çıladır, 1977: 149-150).

3.6. Amele Birliği'nin Sağladığı Yardımlar

Amele Birliği talimatnamesi ile dokuz farklı yardım şekli düzenlenmiştir. Bu yardım çeşitleri ve miktarları Tablo 2'de ayrıntılı bir şekilde gösterilmektedir.

Hastalık yardımları işçilerin daimî ve geçici, evli ve bekar olmalarına göre değişiklik göstermiştir. Hastalık sonrası iyileşme süresinde yapılan yardımlar, doğum yardımları, ölüm yardımları ve havzada bir daha çalışmamak üzere yapılan son yardımlarda ise yalnızca daimî ve geçici işçi ayrımı yapılmıştır. Ölenlerin ailelerine yapılan yardımlarda, kazazede işçilere yapılan avans yardımında, verem ve uzun süreli hastalığa yakalananlara yapılan yardımlarda ve ödünç para vermek sureti ile yapılan yardımlarda ise işçilerin daimî veya geçici, evli ya da bekar olmaları dikkate alınmamıştır.

Hastalık yardımlarında yatarak tedavi gören bekar işçilere yardım yapılmazken, evli ve çocuklu daimî işçilere yevmiyelerinin yarısı, çocuksuz olanlara üçte biri oranında nakdi yardım yapılmaktadır. Münavebeli işçilere ise evli ve çocuklu iseler yevmiyelerinin üçte biri, çocuksuz iseler dörtte biri oranında nakdi yardım yapılmaktadır. Tedavilerini ayakta görenlere yapılan yardımlarda da aynı yaklaşım görülmektedir. Münavebeli işçilere kıyasla daimî işçilere sağlanan bu olanaklar, daimî işçiliğin özendirilmeye çalışıldığını göstermektedir.

Doğum yardımı ise daimî işçiler için ilk taksit 20 lira ve daha sonra da 5 taksit halinde 25 lira, yani toplamda 45 lira olarak öngörülmüştür. Bu yardım münavebeli işçiler için ise tam yarısına tekabül etmiştir.

Havzada bir daha çalışmamak üzere yapılan son yardımlarda ise yardımın işçinin ihtiyarlık, daimî hastalık ya da malullük gibi durumlarda çalışmayacak duruma geldiğini ispat ettiği takdirde yapılacağı hükme bağlanmıştır. Bu yardımın miktarı ise işçinin son ayki yevmiyelerinin ortalaması üzerinden daimî ve geçici, evli ya da bekar olmasına göre hesaplanan azami miktar üzerinden verilmekte ve daimî işçiler için her hizmet yılı için yevmiyesinin bir aylık tutarının yüzde 20'sinin, hizmeti 10 yılı geçmiş ise 10 yılı aşan süreler için yüzde 30'unun, hizmeti 20 yılı aşanlar için ise yüzde 40'ının ilave edilerek hesaplanacağı hükme bağlanmıştır (Gökbayrak, 2008: 63).

İkraz (borç) sureti ile yardımlar ise Tablo 2'de görüldüğü üzere çok çeşitli sebeplerle yapılmaktaydı. Yapılacak olan bu yardımlar işçinin bir aylık hak edişini geçemeyeceği öngörülmüştü. Taksitlerini zamanında ödemeyen işçilere ve icraya sebep olanlara ikinci bir borç yardımının yapılamayacağı kararlaştırılmıştır. Ayrıca münavebeli işçilerin bu yardımdan hiçbir surette yararlanamayacağı da ayrıca kararlaştırılmıştır (Amele Birliği, 1998: 75).

Tablo 2: İşçilere Yapılan Yardım Baret Cetveli

YARDIM BAREM CETVELİ											
1. kısım			2. kısım	3. kısım	4. kısım	5. kısım	6. kısım	7. kısım	8. kısım	9. kısım	
Hasta işçilere yardım			Doğum	Ölüm	Tedaviden sonra nekehet ve hava tedavisi için yardım	Verem ve hasatların uzun süreli yardımları	Havzada bir daha çalışmamak üzere özden bırakılana son yardım	Ölenlerin ailelerine son yardım	Kazazede işçilere avans yardımı	İkraz yardımı	
Hastanede bakılanlar	Ayakta bakılanlar										
Bekâr	Evli	Çocuklu	Bekâr	Evli	Çocuklu	Diger taksitler	Birinci taksit	Büyüklük için	10 yaşına kadar çocuklar için		
1-Darimi işçi	1/4	1/3	1/2	2/3	1/2	1/4	5x5=25	5x5=25	10 L.	15 L.	
2-Müna vebeli işçi	1/4	1/3	1/2	1/3	1/4	5x2,5=12,5	10 L.	10 L.	5 L.	7,5 L.	
Not: Filyet kararıyla değişmiştir.											
Birinci kısımdaki nispetler daresinde azami 1 aylık			Birinci kısımdaki nispetler daresinde azami 3 aylık			Birinci kısımdaki nispetler daresinde azami 3 aylık			Birinci kısımdaki nispetler daresinde azami 3 aylık		
1- Aylık istihkak 100 liraya kadar ise 90 günlük tam istihkak			2- Aylık istihkak 100 liradan yukarı ise 100 lira üzerine 90 günlük			1- Hava tedavilerinde azami miktarın ilaveten her hizmet senesi için %20, 10 seneden sonraki hizmet seneleri için %30, 20 seneden sonraki hizmet seneleri için %40 ilavesi ile			Çocuklu kadına: Bir aylık tam kazanç		
2- Birinci kısımdaki nispetler daresinde azami bir aylık			Çocuklu kadına: 16 yaşından küçük her çocuk için birer aylık			Bu gibi mensup oldukları iş müesseselerinden alacakları tazminatın mahsup edilmek üzere avans para verilir.			1- Evlenmelerde 2- Mektep taksitleri için 3- Muhtaç ve fakir düşen anne, baba gibi yakınlarına bakmak için 4- Ailelere maruz kalmaları için 5- Nekehet ve hava tedavisi için 6- Ailelerini celp için		

Kaynak: (Kara, 2012: 119).

Tablo 3: Amele Birliği'nin Yardımları: 1922-1938

Yıllar	Yardım Miktarı (Lira, Kuruş)
1922-1924	4114,08
1925	2830,98
1926	8106,46
1927	14693,61
1928	16422,23
1929	30819,21
1930	41076,78
1931	50229,19
1932	56293,55
1933	58299,81
1934	73829,42
1935	78493,56
1936	103388,20
1937	90841,46
1938 (İlk altı ay)	45895,65

Kaynak: (Gökbayrak, 2008: 66).

Tablo 3'de yapılan yardımlarda nicel olarak meydana gelen artış görülmektedir. Tablo 4'de ise Amele Birliği yardımlarının türlerine göre dağılımı yer almaktadır. Rakamların ne kadar güvenilir olduğu bilinmemektedir. Ancak Tablo 4 yardımların üyeler arasındaki dağılımını göstermesi açısından önemlidir. Yapılan yardımlarda, işçi ve aile üyelerine çeşitli riskler karşısında yapılan nakit para yardımlarının en büyük kısmı oluşturduğu görülmektedir. Daha sonra ise hastanelere yapılan yardımlar gelmektedir.

Tablo 4: Amele Birliği Yardımlarının Dağılımı 1933-1938

Yıllar	İşçiler için doğrudan doğruya para yardımı		İşçi aileleri için doğrudan doğruya para yardımı		Toplam	
	Adet	Lira	Adet	Lira	Adet	Lira
1933	914	17065,07	570	22750,00	1484	39815,07
1934	1138	18753,34	889	32076,08	2027	50829,42
1935	1498	19153,55	960	39156,72	2458	52310,27
1936	2165	20241,42	886	28514,78	3031	48756,20
1937	2619	27925,76	698	14805,70	3317	42231,46
1938 (İlk altı ay)	1163	11730,75	383	9454,90	1546	21181,65
Yıllar	Sağlık İşlerine Yardım		Faizsiz Ödünç Para Yardımı		Kazazede İşçilere Avans Yardımı	
	Lira		Adet		Adet	
1933	18484,74		139		11	
1934	23000,00		192		37	
1935	26138,29		229		65	
1936	54632,00		147		61	
1937	48610,00		60		28	
1938 (İlk altı ay)	24710,00		47		10	

Kaynak: (Gökbayrak, 2008: 67).

Gökbayrak yapılan yardımların artış gösterdiğini belirtmiş lakin yardımların dönem koşullarında ne derece anlam ifade ettiği belirlemek üzere Tablo 4'deki yardımları dönem ücretleri ile mukayese etmiştir. Her işçiye ortalama bir yardım yapıldığı öngörüsüyle yola çıkan Gökbayrak, bu hesaplama sonucunda işçi başına 1933 yılında 18,6 lira, 1934 yılında 16,4 lira, 1935 yılında 12, 7 lira, 1936 yılında 9,3 lira, 1937 yılında 10, 6 lira ve 1938 yılında 10 lira yardım yapıldığı sonucuna ulaşmıştır. İmalat sanayinde aylık nominal ücretlerin 1933 yılında 44 lira, 1934 yılında 50 lira, 1935 yılında 39,5 lira, 1936 yılında 38,1 lira, 1937 yılında 40,2 lira ve nihayet 1938 yılında 39,6 lira olduğu bilgisi ışığında birlik tarafından yapılan yardımların çok da yüksek olmadığı görülmektedir. Dahası özellikle II. Dünya Savaşı esnasında yaşanan yüksek enflasyon ve reel ücretlerde yaşanan gerilemenin yardımların da değerini önemli ölçüde azalttığı muhtemeldir (Gökbayrak, 2008: 68).

Birliğin üye sayısı da oldukça düşüktür. Yararlanma şartlarının ağırlığı şüphesiz bunda oldukça etkili olmaktadır. 1934 Ağustos itibarıyla kuruma üye işçi sayısı 5337'dir (Gökbayrak, 2008: 69). Kapsamın oldukça dar olmasına sebep olan talimatnameler sürekli olarak değişmiştir. Zaman içinde hem yardımlardan yararlanmak için çizilen hudut genişlemiş hem de kimi yardımlardan münavebeli işçilerinde yararlanmasının önu açılmıştır.

Amele Birliği bölgeye oldukça ciddi miktarlarda sağlık yatırımı yapmıştır. Birlik, 1930'lu yıllara geldiğinde Kozlu, Kilimli, Ereğli ve Merkezde toplam dört dispanser açmıştır. Ayrıca 1936 yılında da Amele Birliği Hastanesi hizmete girmiş, bu hastane önce daha sonra Sosyal Sigortalar Kurumuna devredilmiştir (Amele Birliği, 1998: 85).

4. SONUÇ

Amele Birliği, maden sektöründeki çalışma şartlarının ağırlığı altında ezilen maden işçilerinin sosyal güvenlik ihtiyacını karşılamak için kurulmuş ve Türkiye'nin ilk modern sosyal güvenlik kurumu olmuştur. Amele Birliği'nin belirli risklere karşı üyelerine sunduğu hizmetler ve Türkiye'de modern sigortaların öncüsü olması, Türkiye'nin sosyal politika tarihi içinde kuruma ayrı bir önem kazandırmaktadır. Özellikle bölgeye kurduğu dispanser ve hastane ile, sağlık hizmetlerinin gelişiminde oynadığı rol takdire şayandır. Ancak birliğin bu faaliyetleri ne kadar olumlu da olsa kendisinden beklenenin oldukça altında kalmıştır.

Amele Birliği, ilerleyen süreçte önce işverenlerin kontrolünde, sonra da devlet güdümünde bir kuruluşa dönüşmüştür. Üstelik işçilerin en çok ihtiyaç duydukları dönemlerde yardımlardan yararlanma şartlarındaki ağırlık geniş çaplı bir işçi kesiminin birliğin sunduğu olanaklardan yararlanmasına engel oluşturmuştur. Çalışma koşullarını iyileştiren ve işçileri koruyucu önlemler içeren yasal düzenlemelerin etkin bir şekilde uygulanmadığı bölgede, Amele Birliği de kendisinden beklenen koruma kalkamını üyelerinin beklediği ölçüde sağlayamamıştır.

Sosyal sigortaların 1945 yılında kurulması ve gelişmesine paralel olarak Amele Birliği, Zonguldak ve Ereğli kömür havzasında çalışan maden işçilerinin sosyal güvenliğini sağlayan birincil kurum olmaktan çıkmış, işçilere ilave sosyal güvenlik yardımı yapan bir kurum halini almıştır (Dilik, 1985: 96).

KAYNAKLAR

- Amele Birliği. (1998). T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Ereğli Kömür Havzası Amele Birliği Biriktirme ve Yardımlaşma Sandığı, Ankara.
- Aytekin, E. A. (2007). Tarlalardan Ocaklara, Sefaletten Mücadeleye: Zonguldak Ereğli Kömür Havzası İşçileri 1848-1922, Yordam Kitap, İstanbul.
- Çıladır, S. (1970). Zonguldak Havzasında Emperyalizm: 1848-1949, Aydınlık Yayınları, Ankara.
- Çıladır, S. (1977). Zonguldak Havzasında İşçi Hareketlerinin Tarihi: 1848/1940, Yeraltı Maden- İş Yayınları, Ankara.
- Çıladır, S. (1998). “Zonguldak Kömür Havzasında İşçi Hareketi ve Sendikacılık”, Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, (3), İstanbul.
- Dilik, S. (1985). “Atatürk Döneminde Sosyal Politika”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 40(1): 93-102.
- Gökbayrak, Ş. (2008). Cumhuriyet’in Bir Anıt Kurumu Zonguldak-Ereğli Kömür Havzası Amele Birliği’nde Bir Dönem (1921-1946), Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Bilim ve Eylem Merkezi Vakfı, Ankara.
- Gülmez, M. (1984). “1932 İş Yasası Tasarısı Konusunda Amele Birliği’nin ve Madencilerin Görüşleri”, Amme İdare Dergisi, 17(4): 135-172.
- Gülmez, M. (1995). Meclislerde İşçi Sorunu ve Sendikal Haklar (1909-1961), Öteki Yayınevi, Ankara.
- Gürboğa, N. (2005). “Mine Workers The State and War, The Ereğli- Zonguldak Coal Basin As The Site Of Contest 1920-1947” Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü, İstanbul.
- Gürboğa, N. (2012). “Madencilikte İş Mükellefiyeti: Tek parti Rejimi ve Bir Mücadele Alanı Olarak Zonguldak Kömür Havzası (1940-1947), (Der. Touraj Atabaki, Gavin D. Brockett), Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Emek Tarihi, ss.123-151, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Güzel, M.Ş. (2007). İşçi Tarihine Bakmak, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul.
- Kara, M. (2012). “Cumhuriyet Dönemi’nde Ereğli Kömür Havzası (1920-1940), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(1): 111-137.
- Kara, M. (2013). “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Ereğli Kömür Havzası (1829-1920), History Studies, 5(1): 223-250.
- Karakışla, Y. S. (1998). “Osmanlı İmparatorluğunda 1908 Grevleri”, Toplum ve Bilim, (78): 187-209.
- Karakök, T. (2011). “Zonguldak Kömür Havzasında Bir Yardım Sandığı: Amele Birliği”, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 7(13): 351-367.
- Makal, A. (1997). Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara.
- Naim, A. (2010). Yer Altında Kırk Beş Sene, Defne Sanat Yayınları, Ereğli.
- Quataert, D. (2009). Osmanlı İmparatorluğu’nda Madenciler ve Devlet: Zonguldak Kömür Havzası 1822-1920, (Çev. Nilay Özok Gündoğan ve Azat Zana Gündoğan), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Talas, C. (1953). Sosyal Güvenlik ve Türk İşçi Sigortaları, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 37-10, Ankara,.
- Talas, C. (1992). Türkiye’nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- T.B.M.M. (1920). Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 3.
- T.B.M.M. (1921) Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 10.
- Tunçay, M. (2009). Türkiye’de Sol Akımlar 1908-1925, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, K. (2013). Osmanlı’da İşçiler (1870-1922), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası. (1933). Cumhuriyetin On Yılında Zonguldak ve Maden Kömür Havzası, Zonguldak.